

Háborúk, alkotások, életutak

Tanulmányok a 17. század
közepének európai történelméről

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Bagi Zoltán Péter:</i> Jean-Louis Raduit de Souches toruáni hadjárata	7
<i>Kármán Gábor:</i> Isaac Basire Erdélyben	20
<i>Képes György:</i> Az 1658. és 1660. évi békék hatása Dánia alkotmányfejlődésére.....	43
<i>Kruppa Tamás:</i> II. Rákóczy György, a Szentszék és Velence 1658-ban	70
<i>Miszler Tamás:</i> Hannibal Sehested (1609–1666) norvégia kormányzósága (1642–1651).....	84
<i>Nagy Gábor:</i> „Actum erat tunc temporis sine dubio de re Danica...” Az 1563–1660 közötti dán–svéd háborúkról	96
<i>Papp Sándor:</i> Amikor a nagyvezír választott fejedelmet Erdélynek: Köprülü Mehmed pasa audienciája 1658-ban	120
<i>Sashalmi Endre:</i> 1658 és ami utána következett: a szimfónia megbomlása Alekszej cár és Nyikón pátriárka közt, az írott és képi források tükrében (1658–1663)	134
<i>Tóth Gergely:</i> Nádasdy Ferenc, Révay Péter műveinek kiadója (1652, 1659) Történelmi érdeklődés, imázsépítés, vagy politikai tett?	150
<i>Várkonyi Gábor:</i> Ütközőpályán: Wesselényi Ferenc nádor állásfoglalása II. Rákóczi György erdélyi fejedelem politikájáról, 1658.....	172
<i>Viskolcz Noémi:</i> Nádasdy Ferenc információs hálózata 1658-ban.....	180

NÁDASDY FERENC, RÉVAY PÉTER MŰVEINEK KIADÓJA (1652, 1659) TÖRTÉNELMI ÉRDEKLŐDÉS, IMÁZSÉPÍTÉS, VAGY POLITIKAI TETT?*

1658. január 1-jén kelt az az ajánlás, amelyet – legalábbis a nyomtatott szöveg szerint – Nádasdy III. Ferenc¹ írt anyai nagyapja, Révay Péter koronaőr *De Monarchia et Sacra corona Regni Hungariae centuriae septem* című műve elé (továbbiakban: *Monarchia*).² Nem ez volt az első mű, amelyet a tragikus sorsú főúr kiadott elhunyt őse hagyatékából: előzőleg, 1652-ben újra megjelentette Révay nevezetes koronatorténét, a *Commentarius*-t.³ Amennyiben Nádasdy motivációit szeretnénk felkutatni, csábító lehetőségek tárulnak fel előttünk. Talán így akart emléket állítani ősének? Vagy esetleg Révay egykori politikai nézeteit tette magáévá? Elő lehetne rukkolni még további feltevésekkel, de szerencsésebb, ha az említett kiadások ajánlásaira, illetve egyéb „járulékaira” összpontosítjuk a figyelmünket – bár még ezek tartalma sem ad választ maradéktalanul a kérdéseinkre, sőt, olykor csak tovább növeli a bizonytalanságot.

AZ 1652. ÉVI *COMMENTARIUS*-KIADÁS ELŐZMÉNYEI

Nádasdy Ferenc a *Commentarius* 1652. évi kiadása elé hosszú dedikációt írt – vagy inkább íratott, de bizonyosan saját elképzelései alapján. Ebben a szövegben megokolja, miért döntött az újbóli kiadás mellett. A főúr elsőként a könyv ritka voltát hozza fel: amint fogalmaz, a szerző halála (1622) után az eredetileg 1613-ban Augsburgban megjelent műből olyan kevés példány maradt fenn Magyarországon, hogy majdnem el is enyészett „e nagyszerű hőssel (ti. Révayval) együtt”, de szorgos utánajárás után sikerült találni egy kötetet az örökösénél, amelynek segítségével lehetővé vált az újbóli kinyomtatás.⁴

* A tanulmány a Pálffy Géza által vezetett MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület kutatási projekt támogatásával készült. Dolgozatom részét képezi annak a kutatómunkának, amelynek keretében kollégáimmal, Benei Bernadettel, Jarmalov Rezsővel és Sánta Sárával kritikai kiadásban, illetve magyar fordításban megjelentetjük Révay Péter *De Monarchia et Sacra corona Regni Hungariae centuriae septem* című művét (ld. az irodalomjegyzékben: RÉVAY 1659). Ez a kiadás ugyancsak a Szent Korona Kutatócsoport égisze alatt fog megvalósulni. Köszönöm Monok István és Pálffy Géza segítségét és tanácsait a tanulmány elkészítéséhez.

¹ Személyére újabban a legfontosabb – általunk is sűrűn használt – monografikus munka: TOMA 2005.

² Az ajánlást ld. NÁDASDY 1659. Révay személyére ld. BÓNIS 1979; MAČUHA 2010, 27–31.; művére ld. újabban ČIČAJ 2010; TÓTH 2014b.

³ Ld. RÉVAY 1652.

⁴ „Eius autem libelli tam rara post obitum eius in regno nostro exempla superfuerunt, ut pene cum Heroe generosissimo tam nobilis et salutaris ingenii partus concidisse, et sepultus esse videri potuerit. Siquidem post diligentem eius obtinendi sollicitudinem, tandem vix

De vajon valóban csekély számú *Commentarius*-kötet volt föllelhető ekkoriban Magyarországon? Annyi bizonyos, hogy az 1613–1652 közötti – tehát az első és a második kiadás közötti időszakban keletkezett (és ránk maradt) – könyvjegyzékek tanúsága szerint csak két magánkönyvtárban volt példány az 1613-ban napvilágot látott kötetből: a Révayakkal szoros kapcsolatban álló Ostrosith családnak, illetve Czobor Mihálynak a bibliotékájában.⁵ Nem biztos azonban, hogy ez a forráscsoport, tehát a (fennmaradt) könyvjegyzékek, leltárak köre pontosan tükrözi a könyv valós elterjedtségét. Kees Teszelszky kutatásai alapján kijelenthető, hogy a *Commentarius*nak elég jelentős utóélete volt már az 1652 előtti időszakban is, azaz több tudományos munkában kimutatható a hatása, és név szerint is többen idézték.⁶ Nádasdy ettől függetlenül még érzékelhette úgy, hogy kevés példánya lelhető fel a műnek – de a könyv 1652 előtti viszonylagos ismertsége és idézettsége miatt ezt az állítását némi óvatossággal kell kezelnünk.

Az országbíró szavai más szempontból is érdekesek. Kiderül belőlük egyrészt, hogy tudott a könyvről és kutatott utána (*post diligentem eius obtinendi sollicitudinem*): tehát vélhetőleg önálló kezdeményezés volt részéről a könyv megszerzése és újranyomása, és sokat fáradozott azért, hogy sikerrel járjon. Emellett azt is megemlíti, hogy egy örökösnél bukkant rá a könyvre – de sajnos nem nevezi meg, hogy pontosan kinél. Két jelölt is szóba jöhet. Az egyik Révay V. Ferenc (?–1656),⁷ aki valóban „örökös” volt, hiszen Révay fiának, Pálnak a halála (1635) után neki jutott a szklabinjai uradalom, s vele együtt Révay Péter könyvtára,⁸ bár tegyük hozzá, hogy a bibliotéka 1651. évi leltárában nem szerepel a kötet (talán a leltár készítésekor már Nádasdynál volt?). Ám az is

unum apud eius haeredes repertum, ex quo praelo is subdi, et ad plures pervenire posset.”
NÁDASDY 1652, †[1]v.

⁵ A *Commentarius*-t Czobor Mihály 1618. évi könyvjegyzékében ld. VARGA 1986. 105. Az Ostrosith család 1647-ben keletkezett könyvjegyzékére s benne Révay könyvére ld. BAJÁKI – BUJDOSÓ – MONOK – VISKOLCZ 2009, 59. (?), 62., 65. Az első cím (*De Corona regni Hungariae* [!]) esetében nem biztos, hogy Révay könyvéről van szó. A másik két címnél ez bizonyos, de nem két példányuk volt, hanem két jegyzék őrizte meg a család könyvtárának állományát. Ld. uo. 67.

⁶ Révay művét bizonyosan használta 1652 előtt Elias Berger, Balásfi Tamás, Martin Schödel, Inchofer Menyhért, illetve Marnavics Tomkó János. Ld. TESZELSZKY 2009, 288–315.; még ld. TÓTH 2016, 44–45.

⁷ Személyére ld. NAGY 1857–1865, IX. 714.; főispáni működésére ld. ZBOROVJAN 2010, 196–200.

⁸ Révay V. Ferenc szklabinjai könyvtárának 1651-ben készült könyvjegyzékét ld. VARGA 1986, 157–164. A könyvtárra ld. KOMOROVÁ 2005, 158–160; MONOK 2012, 194–199. Monok még csak óvatosan jelenti ki (uo. 199.), mi azonban egészen biztosak vagyunk abban, hogy a könyvjegyzék tartalmazza a koronaőr könyveit, hiszen a *Monarchiában* idézett források igen nagy hányada megtalálható a könyvjegyzékben. De vannak egyéb árulkodó nyomok is, például Lackner Kristóf könyvei, a *Cura Regia* és az *Electio Trigoniata* (ld. VARGA 1986, 160. [nr. 140.], 163. [nr. 270.]). Révay Péter és Lackner az 1614. évi linzi magyar követség tagjaiként ismerkedtek jobban össze, és baráti viszonyba kerültek; Lackner az *Actus Oeconomicus* című munkáját később tudós barátjának ajánlotta. Ld. LACKNER 2008, 126–127.; TÓTH 2008, 28., 29., 31. Egyértelmű, hogy Lacknernek a könyvjegyzékben felbukkanó két műve tiszteletpéldány lehetett Révay részére.

lehet, hogy Révay III. Lászlóról van szó (1600–1667), akinek később a *Monarchia* megtalálását Nádasdy Ferenc az 1659. évi kiadás ajánlásában név szerint is megköszönte.⁹

Az új kiadás alapjául szolgáló 1613. évi példány provenienciájától külön kell kezelnünk az 1652. évi kötetben szereplő korona-metszet keletkezését. Mint ismert, az 1613. évi *editio princeps*-ben Wolfgang Kilian készített ábrázolást a felségjelvényről. Az eredeti Kilian-metszet rézdúcát használhatta fel Elias Wideman a magyar előkelőket bemutató, ugyancsak 1652-ben megjelent *Icones illustrium heroum Hungariae* című munkájában, ám javításokat végzett a képen. E korrekciók közül a legfontosabb, hogy a kétoldalt 9-9 csüngőt mutató eredeti ábrázolást javította a helyes 4-4 csüngőre. A Wideman által korrigált képet vette alapul az 1652-es *Commentarius* koronametszetének ismeretlen készítője.¹⁰ A kérdéssel részletesen foglalkozó Buzási Enikő azt feltételezi, hogy Nádasdynak köze lehetett a Wideman-kötet megjelenéséhez, akár kezdeményezőként is – erre szolgálhat bizonyítékul a koronametszet felbukkanása az *Icones* elején, amelyhez a rézdúcot vélhetőleg a magyar főúr szolgáltatta.¹¹ (Nem világos viszont, hogy ő maga hogyan jutott hozzá a Kilian-metszet rézlemezéhez.)¹² Az mindenestre bizonyos, hogy a *Commentarius* második kiadásában szereplő metszet előképe Wideman munkája volt.

Visszatérve az 1652. évi ajánláshoz, a kötet ritka volta mellett Nádasdy még két indokot említ azzal kapcsolatban, hogy mi készítette a *Commentarius* újbóli megjelentetésére. Az edíció, mint írja, egyrészt hálájának és tiszteletének a jele őse felé (továbbá e kiadás által – ahogy fogalmaz – a nagyapja emléke is tovább fog élni), másrészt gondoskodni kívánt ezáltal utódairól, mégpedig úgy, hogy az elődöktől kapott ismereteket továbbadja nekik.¹³ Eme konvencionális magyarázatoknál azonban jóval többet mond el a főúr motivációjáról a dedikáció folytatása, amelyből kiderül, miért is volt fontos neki Révay *Commentarius*a és annak tartalma.

UNIVERSIS INCLYTIS STATIBUS... POLITIKAI KRÉDÓ AZ AJÁNLÁSBAN

Az 1652. évi *Commentarius* dedikációja egyfajta politikai hitvallás, amelynek szerzője ügyesen használja fel Révay munkájának főbb tételeit. Nádasdy a főrendekhez (*status*) intézi szavait, vagyis saját társadalmi rétegéhez.¹⁴ Gondolatainak fő iránytűje a Révay által is hangoztatott *concordia*, vagyis az egyetértés, hiszen a korona összeköti az országlakosokat (*qui sub una vincimur angelica corona*).¹⁵ Csakhogy Nádasdynál az egyetértés

⁹ Személyére ld. alább.

¹⁰ Minderre ld. BUZÁSI 2011, 11–13.

¹¹ Uo. 12–14. A tetszetős elmélet egyetlen gyenge pontját abban látom, hogy amennyiben Nádasdy állt az *Icones* kiadása mögött, akkor a *Commentarius*ban miért nem a Wideman-kötetben szereplő korona-metszetet közölte újra, s helyett miért készítettett arról egy jóval gyengébb minőségű másolatot egy ismeretlen metszővel.

¹² Buzási azt feltételezi, hogy Nádasdy ezt is Révay III. Lászlótól kapta, miként a *Monarchia* kéziratát. Ld. uo. 12.

¹³ NÁDASDY 1652, †[1]v.

¹⁴ „Universis Inclytis Statibus Regni Hungariae.” Uo. †[1]r.

¹⁵ Uo. †[2]r.

alapzata, avagy minimuma már nem csak az, mint ami elődjénél. A tudós evangélikus koronaőr a vallásszabadság és a protestáns felekezetek szabad működése mellett volt, de a *concordia* érdekében ezt a témát nem hozta fel a *Commentarius*-ban; ehelyett a rendi szabadságjogokat, az uralkodó iránti hűséget, a korona tiszteletét és a török elleni harcot jelölte meg a főbb közös értékeként.¹⁶ Nádasdy előszavában a fentiek ugyancsak szerepelnek, de a frissen katolizált főúr szövegében már harsányan megjelenik – ahogy az a neofitákra jellemző – az ellenreformációs tematika, és a katolikus műtszemléletet, Inchofer Menyhért 1644. évi egyháztörténete nyomán.¹⁷ A rövid történeti áttekintés szerint Géza fejedelem keresztény hitre térítette az országot, Szent István pedig II. Szilvesztertől kapta a koronát és az apostoli címet, hogy „a katolikus vallást erősen és szilárdan megtartsa” (*ad religionem Catholicam firmiter et constanter retinendam*).¹⁸ A korona dicsőséget és ragyogást hozott a nemzetnek, ám a ragyogás – így Nádasdy – csak addig tartott, amíg nem kezdtek el „a felvett igaz vallástól eltérő vélekedések beszívárogni az országba”.¹⁹ Világos utalás volt ez a reformációra, s egyben teljes összhangban volt Pázmány Péter, Inchofer vagy a katolikus hitvitázó irodalom alaptételével, miszerint az ország romlásának oka nem más, mint a „hitújítás”.²⁰

Kees Teszelszky helyesen mutatott rá, hogy Nádasdy ebben a szövegben a katolikus főrendek műtszemléletét önti szavakba.²¹ Ezt meg is tehetette, hiszen ekkor már nagy többségben voltak a grófok és bárók között a katolikusok – akiknek a számát ő is gyarapította –, így a *concordia* egyik feltételül Nádasdy a Rómához való tartozást jelölhette meg. A fentiekhez hozzátehetjük azt is, éspedig teljes bizonyossággal, hogy a későbbi országbíró saját politikai rétegének az ország irányításában való történelmi jogait is igen nyomatékosan hangsúlyozta az ajánlásban. Kijelentette ugyanis, hogy Szent István rendelete szerint fiának, „illetve nyilván az utódainak is” úgy kell tisztelniük a „karokat” (*status*), vagyis a főrendeket, mint atyjukat és fivérüket.²² Mindez „majdnem” így szerepel az *Intelmek*-ben, csak éppen ott a karok helyett még *principes, comites, milites* („főemberek, ispánok, katonák”) szerepelnek²³ – vagyis Nádasdy a maga aktuálpolitikai érdekeinek megfelelően változtatott a szövegen. Még érdekesebb a folytatás: a főúr szerint csak akkor lehetnek a főrendek az ország díszére, ha a király parancsainak elfogadásában, *a neki való tanácsadásban*, és *az ország irányítása terén* egyetértés

¹⁶ Erre bővebben ld. TESZELSZKY 2009, 215–286.; TÓTH 2014b 127–138.; TÓTH 2016, 48–56.

¹⁷ Az ajánlásban a margón hivatkozik is Inchofer munkájára a szerző (a II. Szilveszter-féle állítólagos koronaküldés kapcsán). Ld. NÁDASDY 1652, ♯[3]r. Inchofer művére és a 17. századi katolikus műtszemlélet alakításában betöltött kimagasló szerepére újabban ld. BENE 2006, 121–124.; TÓTH 2016, 26–31.

¹⁸ Ld. NÁDASDY 1652, ♯[3]r.

¹⁹ „...alienae a suscepta orthodoxa religione opiniones irrepere coeperunt.” Uo.

²⁰ Az itt ismertetett katolikus történelemszemléletre legújabban ld. TÓTH 2016, 35–40.; GARADNAI 2018, 36–49.

²¹ TESZELSZKY 2009, 318–321. Még ld. BUZÁSI 2011, 14.

²² „Alterum eiusdem apostolicae coronae decus esse statuit vos, status incltyti, quos idem sanctissimus rex a filio suo divo Emerico et eius sine dubio successoribus tamquam qua patres, qua fratres observari voluit.” NÁDASDY 1652, ♯[4]v.

²³ Az *Intelmek*-szöveghelyet ld. SRH II. 623.

lakozik a szívükben.²⁴ Felvethető, hogy itt a Pálffy Pál nádor vezetésével önállósulni akaró rendi politika – így az 1652-re tervezett országgyűlés kísérlete, és a törökellenes harc szervezése – egyfajta szöveges megnyilvánulásával állunk szemben; tudvalevő ugyanis, hogy Nádasdy támogatta a nádor terveit.²⁵

Az *Intelme*k szövegének kreatív felhasználása egyébként érdekes módon Révaynál is felbukkan, mégpedig hasonló módon. A *Monarchiában* Révay úgy fogalmaz, hogy István arra intette a fiát: „a főemberekkel, bárókkal, nemesekkel, és a haza más lakosaival emberségesen és tisztességesen bánjon, harag, fennhéjázás és gyűlölködés nélkül, nehogy azok, kemény bánásmódban részesülve, fellázadni legyenek kénytelenek”.²⁶ Az evangélikus koronaőr tehát szintén aktualizálja a Szent István-korabeli mű szavait.²⁷ Nem kizárt, hogy Nádasdyra nagyapja műve hatott, de ha ezt feltesszük is, akkor is csak enyhe – vagy közvetett – hatásról beszélhetünk, mivel tartalmában elég távol áll egymástól a két szöveghely. A 17. században Szent István történelmi alakja egyébként is egyre nagyobb jelentőséget nyert – az apostoli cím politikai tartalommal való telítődése, a Szent Korona jelentőségének növekedése és a hitvitázó irodalom miatt is²⁸ –, így az *Intelmeket* sokan és sokféle módon idézték és használták: például Inchofer, akinek a művét az ajánlás idézi.²⁹ Nem szükséges ezért feltenni, hogy direkt kapcsolat van Révay és Nádasdy szövege között. Már csak azért sem, mert egyáltalán nem biztos, hogy az országbíró 1652-ben már birtokában volt a *Monarchia* kéziratának.

Ami az ajánlás szerzőségét illeti, kétségesnek tartom, hogy Nádasdy volt a végső formába öntője. A választékos, retorikus stílus igen gyakorlott és eruditus készítőre vall, aki könnyű kézzel citálja Bonfini, Inchofert és a törvényeket.³⁰ Nem vitás, hogy maga Nádasdy is élénken érdeklődött a honi történelem és a magyar nemzet eredete iránt, ahogyan országbíróként a magyarországi törvényekben is jártas volt: pottendorfi nyomdájában három jogi vonatkozású mű is megjelent.³¹ Ám az ajánlás szövegének nivója és kimunkáltsága – ezt ismételten hangsúlyozni kell – alapos retorikai képzést és rutint feltételez: márpedig Nádasdy, bár bizonyosan jól tudott latinul, nem járt latin gimnáziumba,³² s következésképpen nem is maradt fenn tőle hasonló minőségű latin

²⁴ „Si nimirum et in Regis vestri Clementissimi mandatis excipiendis, et in dandis ei consiliis, et in tota Reipublicae administratione reliquisque rebus omnibus et voluntatum et animorum in vobis vigerit consensio...” NÁDASDY 1652, †[4]v.

²⁵ Pálffy Pál nádorságára, politizálására ld. R. VÁRKONYI 1987, 1048–1052.; FUNDAREK 2008; Nádasdy és Pálffy viszonyára ld. TOMA 2005, 88.

²⁶ „...ad principes, barones, nobiles, et alios patriae cives humaniter, et honorifice tractandos, sine ira, superbia, invidia, ne durius habitati, cervicem erigere necesse habeant.” RÉVAY 1659, 3.

²⁷ Vö. TÓTH 2014b 132.

²⁸ Erre újabban ld. BENE 2006; TESZELSZKY 2009, 297–323.; TÓTH 2016, 13–42. et passim; GARADNAI 2018. 40–41., 44–49., 54–55. et passim.

²⁹ Az *Intelmek* közlését a jezsuita atya *Annales*-ében ld. INCHOFER 1644, 319–324. Inchofer rövid megjegyzéseit a szöveghez ld. uo. 319., 324–325. Inchofer idézésére az ajánlásban ld. a 17. jegyzetet.

³⁰ Ld. NÁDASDY 1652, †2r (Sallustius), †2v (Bonfini – két szöveghely), †3r (Inchofer), †[4]r (Tripartitum, illetve Szent István első törvénykönyve).

³¹ Vö. erre VISKOLCZ 2015, 39., 43–44.

³² Vö. TOMA 2005, 34–35.

szöveg – a *Monarchia*, illetve a *Mausoleum* ajánlásain kívül, amelyeknek véleményem szerint szintén nem ő a szerzője, legalábbis az *egyedüli* szerzője.³³ Úgy vélem tehát, hogy egy felkészült, magasan iskolázott tollforgató is részt vett a dedikáció elkészítésében. Az viszont bizonyos, hogy Nádasdy fogalmazta meg az ajánlás főbb üzeneteit, vagyis a Révay-féle koronaeszme katolizált változatát, az ellenreformációs kiszólásokat, és a „statusok” szerepének tematizálását. E markáns politikai megnyilvánulások nagyon is ráillenek az országbíró karakterére, így kétségkívül tőle erednek. Ami a feltételezett „munkatárs” személyét illeti, egyelőre nem sikerült a nyomára bukkannom.

A *MONARCHIA* KIADÁSÁNAK PROBLÉMÁI

A *Monarchia* 1659. évi edíciója volt a mű első nyomtatott kiadása. Tehát a szöveg kiadójának, Nádasdy Ferencnek előzőleg hozzá kellett jutnia nagyapja alkotásának kéziratához. A neve alatt megjelent ajánlás – mint fentebb utaltunk rá – megnevezi a forrást, Révay Lászlót, akinek a könyvtárában felbukkant a mű. A személy azonosítása kétségtelen: Révay III. Lászlóról van szó (1600–1667), aki a család trebosztói ágából származott.³⁴ Nádasdy ugyanis „illustrissimo baroni Ladislao Rewa Consiliario regio, ac cognato suo” megszólítással él az ajánlásban, és ez pontosan ráillik Révay III. Lászlóra: 1635-ben szerezte meg a bárói címet magának és testvéreinek, majd 1644-ben magyar királyi tanácsosi címet kapott.³⁵

A Révay III. Lászlóról szóló egyéb adatok egy művelt és a történelem iránt érdeklődő nemesembert állítanak elénk. Fennmaradt saját készítésű naplója, amelyből kiderül, hogy szülei 1606-tól 1618-ig iskoláztatták, legutoljára a jó hírű bártfai gimnáziumban tanult; továbbá azt is megtudhatjuk a szövegből, hogy tanulmányait nem szívesen hagyta ott.³⁶ Diáriumában a legrészletesebben konstantinápolyi útjáról számolt be,

³³ A *Mausoleum* ajánlását ld. NÁDASDY 1664. A retorikai alakzatokban és antik utalásokban tobzódó szöveg véleményem szerint megint csak egy magasan képzett tollforgató munkája lehet – persze ettől még lehetséges, hogy Nádasdy részt vett valamilyen formában a megírásában. A *Monarchia* ajánlására ld. alább.

³⁴ Családi viszonyaira ld. NAGY 1857–1865. IX. 705–706; családtagjaira, gyermekeire, temetkezésére újabban ld. LUDIKOVA 2010, 382–383.

³⁵ Révay László 1635-ben nyerte el a báróságot (ld. KIRÁLYI KÖNYVEK 8.63.), 1644-ben pedig királyi tanácsos lett (KIRÁLYI KÖNYVEK 9.439.). Érdekes adalék, hogy Nádasdy egyik rezidenciáján, Pottendorf várában megtalálható volt Révay László portréja – sok más korabeli főméltság képmásával együtt. Ld. BUZÁSI 2010, 923.

³⁶ Ld. RÉVAY 1857. 245. Bártfán 1618. július 28-án – amikor már az iskolából távozóban volt – bejegyzést írt az iskola rektorának, Martinus Weigmann-nak az emlékkönyvébe. A bejegyzés egy Marcus Aurelius- és egy Seneca-idézetet foglal magába, majd következik Révay László jegyzete, amelyben Weigmannnt „örök jámborsággal tisztelendő tanárának” nevezi. („Haec pauca apposuit Clarissimo atque Doctissimo Domino Martino Weigmano Praeceptoris suo aeterna pietate colendo in sui nominis perpetuam rememorationem Ladislaus Reway de eadem iam iam Barttpha discedens Anno 1618. die 28. Iulii mp.”) Az emlékkönyv lelőhelye: Biblioteca Județeană Gheorghe Asachi, Jászvásár (Iași), Manuscris nr. 8, inv. nr. 50257. (Révay bejegyzése: f. 150v.) Az emlékkönyvre és benne Révay bejegyzésére még ld. EMÓDI

ahová a Bethlen Gábor fejedelem által 1620-ban küldött követség tagjaként jutott el. Ebben számos történeti és földrajzi tematikájú észrevételt tesz, valamint olvasható egy rövid jegyzete latinul Konstantinápoly történetéről.³⁷ Az is bizonyos, hogy volt könyvtára: fennmaradtak ugyanis olyan könyvek, amelyekben saját bejegyzésű *exlibris*-e található. Szám szerint 9 ilyen könyvről tudunk: ezek mind latin nyelvűek, s köztük 4 darab történeti munka is akad (Hartmann Schedel *Chronicája*, Johann Lauterbach II. Frigyes dán királyról írt műve, valamint Josephus Flavius és Paulus Iovius munkái).³⁸ A *Monarchia* ajánlásában egyébként az olvasható, hogy Révay László nemcsak a magyar, hanem más népek története iránt is érdeklődött:³⁹ amint látható, könyvei és naplója alátámasztják ezt az állítást. Ahogy az sem kétséges, hogy egy ilyen műveltségű ember a szívében viselhette történetíró elődje műveinek a sorsát.

A Nádasdy neve alatt megjelent ajánlás ugyanakkor több szempontból is problematikus. Az első nehézséget ismét a szerzőség jelenti. Teljesen bizonyos, hogy a dedikációt a Nádasdy által a kötet szerkesztésével megbízott tudós ciszterci apát, a németalföldi származású Caspar Jongelinus⁴⁰ (Gaspar Jongelincx) írta – vagy legalábbis nagymértékben részt vett az elkészítésében. Ezt bizonyítja az a szövegszerű egyezés, amely Jongelinus egy korábbi munkája, a *Purpura Divi Bernardi* című, főpapi karriert befutó ciszterci szerzetesekről szóló biográfia-gyűjtemény, illetve az itt tárgyalt előszó között fennáll.⁴¹ A tudós apát szerzősége – vagy legalábbis „közreműködése” az ajánlás megírásában – még nem is olyan meglepő: amint azt láthattuk, az 1652. évi kiadás ajánlását is nagy valószínűséggel más fogalmazta meg. Az viszont már meghökkentő, hogy konkrét, szó szerinti megfelelések figyelhetők meg az 1652. évi *Commentarius*-kiadás ajánlásával – csak éppen ezek a „megfelelő részek” nem illenek rá a kötet tárgyára, a *Monarchiára*. Így például azt olvashatjuk – szinte pontosan úgy, mint az 1652. évi dedikációban –, hogy a mű a korona hányattatásairól szól,⁴² holott a *Monarchia* fő témája

2007, 39., 48. Köszönöm Fajt Anitának és Latzkovits Miklósnak, hogy megosztották velem az emlékkönyvvel kapcsolatos információkat, illetve a kötetről készült fotókat.

³⁷ A konstantinápolyi utat ld. RÉVAY 1857, 245–250. A latin nyelvű jegyzetet ld. uo. 249.

³⁸ A könyvekre és az *exlibris*-ekre ld. SOLTÉSZ 1995, 139., SOLTÉSZ 1996, 458–459.

³⁹ „...uti es non solum rerum Hungaricarum, sed et aliarum gentium studiosissimus...” NÁDASDY 1659 [(*) 4r].

⁴⁰ Személyére ld. FRANCK 1881; BEDY 1938, 433–434.; RÓZSA 1970, 472.; TOMA 2005, 60.; FAZEKAS 2006, 494–495.; VISKOLCZ 2013, 226–227.; MARTÍ 2013, 198–199.

⁴¹ A *Purpura Divi Bernardi* szavai: „Unde eum his verbis alloquar, quae ad Virgilium usurpabat Grammaticus ille Phocas: Tu nihil magnum sinis interire...” Ld. IONGELINUS 1644, 100–101. A *Monarchia* előszavában szinte szóról szóra ez áll a Nádasdy neve alatt közölt ajánlásban, csak éppen már Révay Lászlónak címezve: „...te merito iisdem verbis alloquar, quae ad Virgilium olim usurpabat Grammaticus ille Phocas: Tu nihil magnum sinis interire...” Ld. NÁDASDY 1659 [(*) 4r].

⁴² „Petrus Rewa Comes Turocziensis, insignem edidit libellum de Angelica Corona Apostolici Regni nostri Hungariae, succinctum sane et elegantem, et quo nemo brevius, clariusve illius Sacrae Coronae originem, Regumque variam fortunam, successionemque ad haec usque tempora summam descripsit, quod alii ingentibus tomis vix sunt assecuti.” Ld. uo. Az 1652. évi ajánlás igen hasonló szöveghelye: „Deinde nemo alius est (quod quidem ipse noverim) qui ante ipsum Heroem Petrum de Rewa succinctius et clarius de Angelicae

már nem ez, hanem az ország története; illetve az az állítás is szerepel a szövegben, hogy a művet másodjára adják ki, holott ez is csak a *Commentarius*-ra volt igaz, és nem a *Monarchiára*.⁴³ Ebből következik, hogy az ajánlás nem a kiadás alapjául szolgáló kézirat-ról tesz említést – ahogy az a *Monarchia* esetében elvárható lenne –, hanem egy „könyvecskéről” (*libellus*), amely elenyészett volna a szerző halála után, hacsak meg nem találják Révay László bibliotékájában...⁴⁴ Itt ismét az 1652. évi kiadás szavai visszhangoznak, csak ott nincs megemlítve a királyi tanácsos, mint a kötet tulajdonosa.

A fentiekre nézetem szerint kétféle magyarázatot lehetséges adni. Az egyik, hogy Iongelinus – figyelmetlenül, a *Monarchia* tartalmával stb. nem törődve – plagizálta a korábbi, 1652. évi ajánlást. Ez a gyakorlat egyébként sem állt volna tőle messze: az Esterházy László 1652. évi halálára 1653-ban „írt” elmélkedését – amelyet Esterházy Pálnak dedikált – teljes egészében egy idegen műből kölcsönözte.⁴⁵ A másik magyarázat az lehet, hogy a Nádasdy neve alatt megjelent, Révay Lászlóhoz szóló 1659. évi dedikáció eredetileg a *Commentarius* 1652. évi kiadásához készült – ebben az esetben Révay Lászlóé volt az újbóli megjelentetés alapjául szolgáló, 1613. évi *Commentarius*-példány –, csak aztán Nádasdy valamiért e verziót elvetette, s ehelyett a főrendekhez címezte az ajánlást: Iongelinus pedig később hasznosította a korábbi változatot. Akárhogy is történt, meglehetősen nagy hanyagságról árulkodik – mind a mecénás-kiadó nagyról, mind pedig a szerkesztő, Caspar Iongelinus részéről –, hogy a *Monarchia* Nádasdy nevében írt dedikációja ebben a formában nyomdafestéket láthatott. Iongelinus egyébként az 1659. évi kötetbe a saját nevében is közölt egy ajánlást I. Lipót császárhoz – erről később lesz szó –, de ebben semmit sem ír a kézirat eredetéről.⁴⁶

A mű kiadástörténetéről tehát jelenleg csak nagyon keveset lehet mondani. Gyakorlatilag Révay László neve az egyetlen konkrét adat, ami a rendelkezésünkre áll a *Monarchia* kéziratának avagy kéziratának sorsáról – és még ez a kicsinyke információ is ingatag némileg, tekintve az ajánlással kapcsolatos problémákat. Mi egyebet tudunk még? Az bizonyos, hogy Révay Péter 1622 nyári haláláig dolgozott a munkáján, és az autográf kézirat vele volt akkor is, amikor 1621-ben elutazott a korona őrzésére a Bethlen Gábor által kijelölt Ecsedre, majd onnan 1622-ben visszakísérte a felségjelvényeket Kassáig, illetve – immár II. Ferdinánd megbízásából – Trencsénig.⁴⁷ A nyomtatott szövegben ugyanis közli az ecsedi vár és a nyírbátori templom egyes feliratait.⁴⁸ Miután Trencsénben Révay 1622. június 5-én elhunyt, özvegye, Forgách Mária oda-

nostrae Coronae origine variaque fortuna per regum nostrorum ad haec ipsa usque tempora continuam successionem disseruerit, ut quae alii tomis ingentibus complexi, hic summatim contenta habeantur.” NÁDASDY 1652, †[1]v.

⁴³ „...denuo praelo subiicio...” Ld. NÁDASDY 1659 [(*) 4r]. Vö. az 1652. évi ajánlást: „...praelo is subdi ... posset...” NÁDASDY 1652, †(1)v.

⁴⁴ „Qui libellus post mortem auctoris vix amplius superstes, tandem interiisset, nisi in Bibliotheca Tua repertum (uti es non solum Rerum Hungaricarum, sed et aliarum gentium studiosissimus) eundem ab interitu vindicasses.” NÁDASDY 1659 [(*) 4r]. Az 1652. évi ajánlás párhuzamos helyére ld. a 4. jegyzetet!

⁴⁵ Ld. MARTÍ 2013, 199–202.

⁴⁶ Ld. IONGELINUS 1659¹. Az ajánlásra még ld. alább.

⁴⁷ PÁLFFY 2015, 83–85., 93–94.

⁴⁸ Ld. RÉVAY 1659, 58., 59.

utazott,⁴⁹ majd értelemszerűen magával vitte férje ingóságait. A kéziratot valószínűleg Szklabinán, a könyvtárban helyezte el (amint említettük, Révay kötetei ide kerültek, így logikusnak tűnik, hogy özvegye a kézirat számára is ezt a helyet találta alkalmasnak).⁵⁰ Mindenesetre Révay V. Ferenc könyveinek 1651. évi leltára említ egy kéziratot, ám a szerzőjét sajnos nem adja meg.⁵¹

A kútfők ezen a ponton végleg cserben hagyják a kutatót, így be kell ismernünk: csak annyit tudunk – vagy legalábbis tudni vélünk – a kézirat provenienciájáról, hogy tisztázatlan körülmények között Révay Lászlóhoz került, majd ezek után, ugyancsak ismeretlen módon, Nádasdyhoz. Az utóbbi kétféle úton juthatott hozzá: vagy úgy, hogy a könyv után nyomozva rábukkant az „örökösnel” – Révay III. Lászlónál – a kézira, vagy pedig úgy, hogy a *Commentarius* 1652. évi megjelentetése után Révay László maga jelentkezett Nádasdynál a művel, remélve, hogy a nagyhatalmú és vagyonos rokon a *Monarchia* kiadására is vállalkozik. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy az 1613. évi könyv is Lászlótól került az országbíróhoz – ha a *Monarchia* Nádasdy-féle ajánlása eredetileg az 1652. évi *Commentarius*-kiadáshoz készült, akkor erre kell gondolnunk. De azt azért mégsem vonnánk kétségbe, hogy a kézirat (is) Révay Lászlóhoz köthető, hiszen másképpen aligha szólhatna hozzá a *Monarchia* dedikációja. A feltételezések és latolgatások szaporítását azonban immár abbahagyjuk, bízva abban, hogy később, valamely újabb forrás segítségével tisztázhatók lesznek a kiadástörténet homályos pontjai.

SEMMITMONDÓ ELŐSZAVAK HELYETT SOKATMONDÓ FÜGGELÉKEK

Amilyen jó fogódzókat nyújtott a *Commentarius* 1652. évi ajánlása Nádasdy aktualizáló, (át)értelmező törekvéseinek felderítésében, olyan semmitmondó, illetve megtévesztő az 1658-ban kelt és a *Monarchia* elé írt két dedikáció. A Nádasdy-ajánlás, mint láttuk, tulajdonképpen végig a *Commentarius*-ról szól, teljességgel összezavarva ezzel a gyanútlan olvasót, míg a Iongelinus-ajánlásban éppen csak meg van említve az alkotás – a szerző nevének mellőzésével, sőt, olyan színben, mintha az a tudós apát munkája lenne.⁵²

Kérdés ezek után, hogy volt-e Nádasdynak valami határozott célja, mondanivalója a *Monarchia* kiadásával. Felvethető, hogy az aktuális politikai helyzet ösztönözte. Toma Katalin disszertációja jól bemutatja az országbíró pályafutásának eme éveit. Nádasdy többször átlépte hatáskörét és irányító szerepre tört, így 1656-ban a dunántúli rendek részére partikuláris gyűlést akart összehívni a török portyák miatt, valamint Zrínyi Miklóssal és Batthyány Ádámmal ellencsapást terveztek az oszmánok ellen.⁵³ Az országbíró emellett támogatta II. Rákóczi Györgyöt, s annak lengyelországi kudarca után

⁴⁹ 1622. július 5-én a királyi biztosok és az országgyűlés által delegált személyek Forgách Máriától vették át a felségjelvényeket Trencsénben. Ld. PÁLFFY 2015, 86.

⁵⁰ Az bizonyos, hogy Forgách Mária írt leveleket Szklabináról 1622-ben, így november 11-én. Ld. DEÁK 1879, 138.

⁵¹ „Liber quidam scriptus incerto autore.” Ld. VARGA 1986, nr. 293.

⁵² „Non enim mei fiducia subnixus, has de Regno Hungariae centurias, Augustissimae V. Maj. dedicare praesumerem...” IONGELINUS 1659¹ f. (*) 3r.; „...Quae si parvitatem meam, hosque exiles conatus sive labores respicere non dedignetur...” Uo. f. (*) 3v.

⁵³ TOMA 2005, 103–104.

igyekezett segíteni neki a császári udvarban.⁵⁴ Ugyanakkor leveleiből kiderül, hogy számtalan alkalommal sérelmezte, amiért Bécs kihagyta a magyar főurakat, s köztük őt is a döntéshozatalból.⁵⁵ Ebben a feszült légkörben Révay munkájának kiadása akár egyfajta üzenetként, kiáltványként is felfogható lenne, hiszen a koronaőr eme művében még a *Commentarius*-ban tapasztaltnál is jobban hangsúlyozta a rendek történelmi kiváltságait, szabadságait és sérelmeit.⁵⁶

Óvakodnék azonban az elhamarkodott következtetésektől, mivel a rövidke ajánlás – amit ráadásul Iongelinus írt – egyáltalán nem mutat arra, hogy Nádasdy különösebben érdeklődött volna a *Monarchia* tartalma iránt. Egyébként pedig éppen az 1652. évi *Commentarius*-kiadás elé írt, nagyon határozott politikai üzeneteket tartalmazó dedikáció sejteti indirekt módon, hogy Nádasdy nem akart (vagy nem tudott) aktuális közéleti problémákat kihallani Révay eme munkájából: hiszen ha akart volna, valószínűleg olyan ajánlást írtatott volna, amelyben ezekre az aktualitásokra felhívja a figyelmet.⁵⁷ Így hát meglehet, hogy csupán annyit kell belelátnunk a kiadás megvalósításába, hogy Nádasdy ezzel a gesztussal is öregbíteni akarta saját mecénási hírnevét, illetve családja dicsőségét, amely olyan ősökkel büszkélkedhetett, mint a történetíró-koronaőr Révay Péter.

Szerepel viszont a kötetben egy függelék, amely a nádorok és az országbírók „katalógusát” tartalmazza.⁵⁸ Ezek az archontológiák tudománytörténeti szempontból is figyelmet érdemelnek,⁵⁹ most azonban főként az lehet érdekes nekünk, hogy milyen szándékok húzódnak meg a megírásuk mögött. Szerzőjük Iongelinus, aki külön kis előszót írt az egymás után közölt listák elé – keltezése szerint „Bécsben, a Nádasdyházban”, 1658. augusztus 1-jén.⁶⁰ Az előszóban azt állítja, hogy e listák csupán előmunkálatait képezik egy nagyobb, teljesebb kiadványnak – amelyben ugyancsak e két méltóság egykori viselőit gyűjtené össze –, s nem másért adta közre őket, mint hogy ezzel ösztönözze a nemességet és a tudósokat a hiányok jelzésére, illetve a két tisztség viselőivel kapcsolatos további adatok, illetve források neki való elküldésére.⁶¹

⁵⁴ Uo. 109–110., 120–121.

⁵⁵ Uo. 110., 115–116., 122.

⁵⁶ Vö. TÓTH 2014b 130–133.

⁵⁷ R. Várkonyi Ágnes vélekedése szerint Nádasdy azért adta ki Révay munkáit, mivel e művek „mondanivalója egybevágott Zrínyi mozgalmának célkitűzéseivel: megszabadulni a török hatalomtól, megvalósítani a korszerű magyar államot és létrehozni az ország egységét.” Ld. R. VÁRKONYI 2005, 65. Úgy gondolom, nem lehet ennyire egyértelműen párhuzamot vonni Révay és Zrínyi eszmevilága között, de ha vannak is köztük rokon vonások, a *Monarchia* kiadásában – ismétlem – semmi sem utal arra, hogy Nádasdy valamilyen formában közösséget akart volna vállalni nagyapja politikai nézeteivel. Így R. Várkonyi állítása csak a *Commentarius* 1652. évi kiadására igaz, bár arra is csak megszorításokkal (nincs szó az ajánlásban „korszerű államról”, sem az „ország egységéről”).

⁵⁸ IONGELINUS 1659²; IONGELINUS 1659³.

⁵⁹ Vö. SZABADOS 2006, 103–104.

⁶⁰ „Viennae ex domo Nadasdiana Kalendis Augusti Anno 1658.” Ld. IONGELINUS 1659² 152.

⁶¹ „Paucis fateor lineis et succinte id factum, non in alium finem, nisi ut virorum amicorum ac doctorum ope et favore adiutus, plura adipisci queam in magno volumine, quae de his praelo praeparo, inserenda. [...] Itaque favete nobiles et eruditi viri, litteris vestris, per nuntios cursorios, defectus meos significate, et si quae extant apud vos praeae dignitatis palatinalis vel

Az előszóban tehát Iongelinus saját kezdeményezéseként jelölte meg a függelék készítését, ahogy a meg nem valósult, nádor- és országbíró-listát tartalmazó „nagy kötet” munkálatait is. Ez egyébként véleményem szerint – legalábbis részben – megfelel a valóságnak. Iongelinus ugyanis korábban már készített hasonló munkákat. Elsősorban nagy művére, a *Notitia Abbatiarum Ordinis Cisterciensis Per Orbem Universum* című, 1640-ben kiadott tízkötetes opuszra gondolunk, amelyben sorra veszi a ciszterci rend apát-ságait: okleveles és egyéb források alapján foglalkozik alapításukkal, javadalmaikkal, és – ami szempontunkból a legfontosabb – lehetőség szerint összeállította az apátok archontológiáját is. Ezek adatoltságukban, tartalmukban, megszövegezésükben nagyon hasonlítanak a nádor- és országbíró-katalógusokra.⁶² Tehát úgy vélem, hogy az eddigi véleményekkel ellentétben⁶³ az *alapötlet*, vagyis az archontológiák készítése nem Nádasdy Ferentstől ered – amúgy sem tűnik valószínűnek, hogy egy művelt, de tudományos tevékenységet nem végző főúrtól egy ilyen újszerű idea származzon. Sokkal észszerűbb Iongelinusról feltételezni ilyesmit, aki addigra már számos hasonló hivatalnok-listát, illetve adattárat összeállított. Ám a megállapításunk újabb kérdéseket generál. Hogyan tudta Iongelinus a szándékának megnyerni Nádasdyt? Milyen viszony volt köztük? Végül pedig: mik voltak Nádasdy tervei Iongelinusszal, és hol érhető tetten az ő szerepe az archontológiák elkészítésében?

A válaszokhoz csak adatforgácsaink vannak, de úgy tűnik, ezek egymás mellé helyezése segít megérteni a „katalógusok” keletkezését. Az első fontos adat, hogy Nádasdy 1659-ben megszerezte a pozsonyi jezsuitáktól azokat a rézmetszeteket, amelyek eredetileg Ferenczffy Lőrinc magyar királyi titkár birtokában voltak, s egy magyar történeti munkához szolgáltak volna illusztrációkként – e művet Berger Illés készítette el, de a kinyomtatás elmaradt. A vezér-, fejedelem- és uralkodómetszetek azután Nádasdy híres *Mausoleum*-ában jelentek meg 1664-ben. Nádasdy emellett megkapta Berger műveinek egy részét is a jezsuitáktól.⁶⁴ A második fontos adat, hogy Iongelinus az 1659. évi *Monarchia*-kiadás (saját neve alatt megjelent) ajánlásában a következőket írja Lipót csá-

iudicum curiae regiae, publica vel privata documenta, mecum, si placet, communicate, ut magno volumine (quod de illis elucubro, et propediem publici iuris faciam) citius fruamini.” Ld. IONGELINUS 1659² 152. Említi még előszavát RÓZSA 1970, 472.

⁶² Erre szép példa a Clairvaux-i ciszterci apátok listája, ahol az egyes személyekről szóló ismertető nagyjából ugyanazokat az adatokat tartalmazzák – származás, korábbi hivatal, ki-nevezés ideje –, mint a nádor- és országbíró-archontológiák. Összevetésként íme egy-egy tétel a két műből: „Theobaldus de Sansiaco, anno 1281. ex abbate *Domus-Dei*, postea Cistercii, 26. (?) ubi sepultus in Capitulo. Praefuit hic annis 4.” IONGELINUS 1640. I. 26.; „Dionysius, filius Dionysii comitis, ex bano et duce Sclavoniae Regni Hungariae palatinus anno Domini 1244. sub rege Bela IV.” IONGELINUS 1659² 153. Felhozható még Iongelinus két további műve, a fent említett *Purpura Divi Bernardi*, illetve a *Purpura Divi Benedicti* (ld. IONGELINUS 1644, IONGELINUS 1650). E műveiben szabatos, szikár ismertetőik segítségével foglalta össze a ciszterciekből, illetve bencésekből lett főpapok életpályáját. A mondott ismertetőik helyenként szintén nagyon emlékeztetnek a *Monarchia*-ban megjelent listákra, bár sokkal jobban adatoltak.

⁶³ Vö. TOMA 2005, 60.; TOMA 2010, 868.; VISKOLCZ 2013, 228.

⁶⁴ Ld. erre bővebben HOLL 1980, 149–170.; VISKOLCZ 2013, 286–299.; Bergerre legújabban ld. TESZELSZKY 2014.

szárhoz: „Ha Felséged méltóztatik kicsinységemet, s ezt a csekély próbálkozást avagy fáradozást tekintetbe venni, azzal felbátorít engem, *hogy rövidesen közvétegyem a magyar történelem évkönyveit két kötetben, a fényességes királyok képmásaival és genealógiáival*, amelyet hamarosan sajtó alá rendezek.”⁶⁵ Rózsa György helyesen figyelmeztet arra, hogy itt a németalföldi tudós bizonyosan a Ferenczffy-féle metszetképekre utalt. Vagyis Nádasdy 1659-ben (vagy már korábban) Iongelinust szemelte ki tervei megvalósítására, tehát a metszetképek megfelelő formában történő publikálására.⁶⁶

Kérdés, hogy az országbíró milyen szerepet szánt Iongelinusnak? Talán az lett volna a feladata, hogy – az eredeti tervek szerint – Berger művét készítse elő kinyomtatásra, a metszetekkel együtt? A jelek szerint másról volt szó: a főúr egy önálló – és a Bergerénél igényesebb – munka készítését várta a tudós apáttól. Erre utalhat egyrészt Iongelinus részéről a genealógiák említése – amely új elem, Berger munkáiban ilyesmi nem fordul elő –, és a két archontológia összeállítása, amelyek részben okleveles forrásokon alapulnak, és gondos kutatómunkáról árulkodnak.⁶⁷ Mindezekből úgy tűnik, hogy Iongelinus előkészületeket tett egy nagyobb vállalkozáshoz.

Végül nagy súllyal esik a latba az az uralkodói rendelet, amelyet I. Lipót 1659. március 3-án küldött Sennyey István győri püspöknek. Ebben az uralkodó megparancsolta, hogy Iongelinust fel kell menteni győri kanonoki rezidencia-kötelességei alól, mint-hogy az apátot Nádasdy Ferenc „megbízta magyar királyságunk történetének megírásával” (*ad conscriptionem Historiarum regni nostri Hungariae applicuerit*). Érdekes részlete az iratnak, miszerint Nádasdy „önszorgalomból” kéziratos forrásokat gyűjtött össze – értelemszerűen a mű elkészítésének elősegítésére.⁶⁸ Lipót utasításában emellett az áll, hogy a mű befejeztéig Iongelinusnak Nádasdy mellett szükséges tartózkodnia „bővebb tájékoztatás és utasítás végett”, ezért engedélyt kell neki adni, hogy az országbíró közelében lakjon.⁶⁹ Ez, mint láttuk, már korábban megvalósult, hiszen Iongelinus a két

⁶⁵ „Quae si parvitatem meam, hosque exiles conatus sive labores respicere non dedignetur, animos addet, ut brevi publici iuris faciam annales Rerum Hungaricarum duobus voluminibus, una cum Serenissimorum Regum effigiebus ac genealogiis, quae propediem praelo commissurus...” Ld. IONGELINUS 1659¹ [(*) 3v]. A *Mausoleum* kiadásának körülményeire legújabbán ld. KÖSZEGHY 2015.

⁶⁶ RÓZSA 1970, 471–472.

⁶⁷ Még ld. SZABADOS 2006, 103–105.

⁶⁸ „Posteaquam ex benigna ordinatione nostra fidelis noster spectabilis ac magnificus Comes Franciscus de Nadasd (tit.) conquisitis propria sua industria et labore compluribus actis manuscriptis fidelem itidem nostrum honorabilem Casparem Jongelinum, Abbatem Eisersertallensem, canonicumque Jauriensem, ad conscriptionem historiarum regni nostri Hungariae applicuerit...” Az utasítás fogalmazványát ld. MNL OL A 35, 1659. Nr. 68. Az iratra hivatkozik TOMA 2005, 60., FAZEKAS 2006, 495., VISKOLCZ 2013, 228.

⁶⁹ „...necessariumque cumprimis sit, ut idem abbas, dum coeptum opus compleverit, pro uberiori informatione directioneque ad latus dicti comitis resideat et demoretur, quapropter fidelitatem tuam hortamur, benigne ac serio demandantes, ne memoratum abbatem tempus intra praemissum (!) ad residendum in ipso capitulo quoquo modo cogere aut urgere, quin potius facultate ipsi in commodiori et dicto comiti propinquiori loco commorandi permissa, universos quoque proventus de medio capituli eidem cedentes ad manus suas statis temporibus administrandos curare velit ac debeat...” Ld. MNL OL A 35, 1659. Nr. 68.

archontológia ajánlását is Nádasdy bécsi házából keltezte 1658-ban. Mindezek után csak egyetérteni tudunk azzal a véleménnyel, miszerint a fenti kedvezményt Nádasdy Ferenc járta ki a ciszterci tudósaknak, ahogyan a Iongelinus által a *Monarchiában* használt „királyi történetíró” címet is.⁷⁰ (Iongelinus egyébként 1660-ban ismeretlen okból Németalföldre távozott, tehát a terv nem vált valóra.)

A két archontológia funkcióját tehát a Nádasdyval való szoros együttműködés, illetve a tervezett nagy mű kontextusában kell vizsgálni. Iongelinus bemutatkozásnak szánhatta őket, illetve egyfajta felhívásnak is, hiszen a rövid előszóban – vérbeli eruditus tudósként – dokumentumok küldésére kérte az olvasóit. Azt is láthattuk, hogy efféle adattárak összeállításában már volt tapasztalata, tehát az alapötlet – ismételjük – egyértelműen tőle származik. A témaválasztás viszont – nádorok és országbírók felkutatása – kétségkívül árulkodó: túlságosan is „rá van szabva” Nádasdy Ferencre. Mint ismert, a tragikus sorsú főúr egész pályafutása során aspirált a nádorságra – így már 1655-ben, a mű elkészülte előtt is –,⁷¹ továbbá ekkor, 1659-ben az országbírói hivatal volt a legmagasabb tisztsége.⁷² Kérdés persze, hogy ez a „jól szabottság” kinek köszönhető. Elképzelhető egyrészt, hogy Iongelinus szándékosan olyan munka tervével állt elő, amely megbízójának elnyeri a tetszését, neki magának megvan hozzá a kellő gyakorlata, végül pedig rendelkezésére áll kellő mennyiségű forrás is. Valószínűbb azonban, hogy csak a műfaj, az archontológia ötlete származik tőle – talán eredetileg magyar főpapok (például az esztergomi érsekek) listáját akarta összeállítani, hiszen egyházi méltóságokról készített korábban történelmi névtárakat –, és a nádorokat, illetve az országbírókat már Nádasdy ajánlotta neki.

A nádorok listájában emellett több részlet is az országbíró támogatását, illetve aktív közreműködését sugallja. A többnyire rövid bejegyzések között – amint arra Viskolcz Noémi felhívta a figyelmet – kitűnik két hosszú szöveg: az egyik Nádasdy dédapjának, Nádasdy Tamásnak, a másik pedig apósának, Esterházy Miklósnak állít emléket.⁷³ A hosszúság oka lehet egyrészt, hogy e nádorokhoz bővebb anyag állt Iongelinus rendelkezésére – ahogyan Viskolcz is jelzi, a németalföldi tudós Nádasdy levéltárából, illetve könyvtárából dolgozhatott, sőt, használhatta Nádasdy Tamás egykori nádori archívumát is, amely megbízója tulajdonában volt.⁷⁴ Másrészt valószínű, hogy az országbíró kifejezett óhaja volt a terjedelmes Nádasdy Tamás- és Esterházy Miklós-életrajz, akiket sok tekintetben példaképnek és követendő elődnek tartott.

Az utóbbi feltételezést az Esterházyról szóló rész mindenképpen megerősíti. Úgy tűnik ugyanis, hogy Nádasdy a saját információit, az apósával való egykori beszélgetések emlékeit is megosztotta Iongelinusszal. Az életrajz első szakaszában olvasható

⁷⁰ TOMA 2005, 60., FAZEKAS 2006, 495., VISKOLCZ 2013, 228. Iongelinus a *Regni Hungariae Historiographus (Regius)* és a *Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Historiographus* titulusokat használja. Ld. RÉVAY 1659, címlap; p. (*) 4v; 152.

⁷¹ TOMA 2005, 47., 56–57., 75., 86–94.

⁷² Wesselényi nádor halála után azonban tovább emelkedett, mégha nem is a vágyott a palatinusi tisztségbe: 1667-től Szelepcsényi György érsekkel együtt királyi helytartó volt. Ld. DOMINKOVITS – PÁLFFY 2010, 774–775., 786.

⁷³ Ld. IONGELINUS 1659² 158–160.; 161–163. Még ld. VISKOLCZ 2013, 228.

⁷⁴ VISKOLCZ 2013, 228.

bensőséges részletek (hogyan tagadta ki apja Esterházy Miklóst katolikus hite miatt, miként próbálta Illésházy István az evangélikus vallásra téríteni – még a trencsényi uradalmat is felajánlotta neki –, hogyan fogadott Esterházy absztinenciát 16 éves korától egészen 28. életévéig)⁷⁵ egyaránt a jól értesült országbírótól származhattak, aki ezek szerint nagy gondot fordított arra, hogy apósa emlékezetét ilyen módon is ápolja. Az a benyomásunk, hogy a két életrajz terjedelme, illetve magasztaló jellege valamifajta üzenet is lehetett Nádasdy – és munkatársa – részéről: a főúr talán jelezni akarta az ország közvéleménye felé, hogy ősei közül ketten is a nádorságig emelkedtek, s e hivatalt ragyogóan ellátták. Emellett az Esterházy Miklós-életrajzban kihangsúlyozott mozzanat – a főúr katolizálása s ezzel járó megpróbáltatásai – vélhetőleg saját konverziója (s az azt kísérő viszontagságok) miatt lehetett annyira fontos az országbírónak,⁷⁶ de nyilván azért is, mert őse áttérésének bemutatásával a katolikus főrendi nézőpontot propagálhatta – amiként már a *Commentarius*-ban is ezt tette.

Ami az országbírói listát illeti, ott még világosabbnak tetszik Nádasdy szerepe – kézenfekvőnek tűnik, hogy egyenesen ő kezdeményezte az elkészítését. Ez volt akkoriban az általa viselt legmagasabb méltóság, így saját tekintélyét öregbítette azáltal, hogy a nádorlista mellé „felemelte” ezt a méltóságot is, s azzal szinte egyenrangúnak, közel azonos súlyúnak tüntette fel. Ráadásul, mivel ő szerepel a névsor végén,⁷⁷ ezzel mintegy belefoglaltathatta saját személyét a magyar történelembe: vele fejeződik be a könyv.

A két archontológia a fentiekén túl fontos üzenetet hordoz. Két *rendi* főméltóság régi mivolta, történelmi szerepe kap nagy hangsúlyt bennük – korábban csak királylisták jelentek meg, Nádasdy és Iongelinus kezdeményezése ebből a szempontból is teljesen új volt. Vagyis végeredményben azt az eszmevilágot tükrözik a „katalógusok”, mint amit az 1652. évi *Commentarius* ajánlása: a világi főrendek politikai súlyát voltak hivatottak bemutatni, illetve történelmi távlatokban bizonyítani. Emellett személyesen Nádasdy számára is egyértelműen előnyös volt az archontológiák megjelenése, hiszen hozzájárultak önreprezentációjához és jelezték ambícióit.

EMENDATAS ET AUCTAS?

Végül még arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy vajon Nádasdy, illetve Iongelinus változtatott-e a Révay-mű szövegén. Erre utalhatna a címben szereplő *Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd* kitétel. Az *emendatas et auctas* azonban – amely egyébként is egy bevett fordulat volt a kor könyvcímeiben, és vélhetőleg vevőcsalogató

⁷⁵ Ld. IONGELINUS 1659² 161.

⁷⁶ Konverziójára ld. TOMA 2005, 35–37.

⁷⁷ „Franciscus de Nadasd, perpetuus comes terrae Fogaras, iudex curiae regiae, electus anno Domini 1655. die S. Ladislai Regis Hungariae. Finis.” Ld. IONGELINUS 1659³ 165. Pálffy Géza valószínűsíti, hogy Nádasdy az adatközlő, és szándékosan helyezte hivatalának kezdetét Szent László napjára, vagyis június 27-re, mivel ezen a napon került sor I. Lipót magyar király koronázási szertartására. Kinevező oklevele valójában két nappal előbb, június 25-én kelt; 27-én a méltóság elnyerésének a magyar rendek előtti kihirdetése történt meg. Minderre ld. PÁLFFY 2010, 29.

célja volt – inkább a kéziratban lévő hibák kijavítására, illetve a két katalógus hozzáadására vonatkozhatott. Nincs ugyanis nyoma annak, hogy Révay munkájában valamilyen utólag betoldott, az egész mű eszmeiségével, stílusával ellenkező részlet szerepelne.

Azt sem tartom valószínűnek, hogy az országbíró és tudós munkatársa valamit törölt volna a szövegből. A mű határozott klérus- és pápaellenes hangvétele⁷⁸ véleményem szerint ezt a feltételezést eleve kizárja. Emellett Iongelinus két ajánlása (a saját nevében írt első és a Nádasdy nevében írt második), mint láttuk, teljes érdektelenséget mutat a *Monarchia* tartalma iránt.

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben megpróbáltuk tisztázni a két Révay-mű Nádasdy Ferenc által való kiadásának a körülményeit. Bőven maradtak problémás, magyarázatra szoruló mozzanatok. Az bizonyos, hogy a főúr valamiért kitartóan kutatott az eredetileg 1613-ban megjelent *Commentarius* után, s miután rálelt a műre valamely Révay-családtagnál, jól megértette annak tartalmát, és azt a saját ízlése szerint tálalta az 1652. évi edíció ajánlásában. Világosan leszögezte ugyanis, hogy a Révay által hangoztatott és a Szent Korona által megtestesített *concordia*, avagy a magyar rendek politikai érdekközössége csak katolikus résztvevőkkel képzelhető el. A későbbi országbíró tehát az ajánlás segítségével egyrészt definiálta saját pártállását, és jelezte igényét a hangadó szerepre; másrészt pedig a *Commentarius* recepcióját, értelmezését is határozottan alakította, aminek maradandó hatása lett. Kérdés persze, hogy a tárgyalt ajánlás mennyiben tekinthető az ő művének – a megfogalmazás nagy valószínűséggel nem, de a főbb állítások egészen biztosan tőle származnak. Ez már csak azért is egyértelmű, mert a neve alatt megjelent, markáns politikai állásfoglalást tartalmazó szöveg számonkérhető volt rajta, így ennek tartalmát illetően bizonyosan az ő szava döntött.

Ezzel szemben az 1659-ben megjelent *Monarchia*hoz már nem volt hozzáfűznivalója – sem neki, sem az általa megbízott tudós ciszterci apátnak, Caspar Iongelinusnak. Ajánlásaikban gyakorlatilag szót sem ejtenek magáról a műről – ellentétben az 1652. évi edícióval. Úgy tűnik, e mű kiadásánál inkább csak a gesztus számított, a neves ősz munkájának megjelentetése.

Más forrásokból azonban tudjuk, hogy Nádasdy ekkoriban egy nagy magyar történeti munka tervét dédelgette – amelyben szerepet kaptak volna a később a *Mauseoleumban* megjelenő uralkodó-portrék is –, s e história megírására az addigra már jelentős munkássággal büszkélkedő eruditus apátot szemelte ki. Iongelinus a Révay-kiadásban is meg akarta mutatni tehetségét, valamint bizonyára jelezni akarta, hogy elkezdte az anyaggyűjtést, és ezért függelékként összeállította a magyar nádorok és országbírók archontológiáját. Amint arra fentebb rámutattunk, az ilyesfajta listák és adattárak készítésében korábban már nagy gyakorlatot szerzett. Az apát kezdeményezése bizonyosan Nádasdy tudtával, közös egyeztetés alapján valósult meg, sőt, feltehetőleg a főúr ajánlotta a két rendi méltóságot Iongelinus figyelmébe. Az is nagyon valószínű, hogy Nádasdy aktívan közreműködött a két archontológia létrejöttében. Erre meg is volt minden oka, hiszen a két katalógussal, a már meglévő és a vágyott országos méltóság

⁷⁸ Erre ld. TÓTH 2014b 133–137.; TÓTH 2016, 48–56.

hajdani és korabeli viselőinek – köztük őseinek, illetve önmagának – a felsorolásával ismét saját karrierjét, önreprezentációját egyengette, valamint saját társadalmi csoportjának, azaz elsősorban a világi főrendeknek a politikai súlyát hangsúlyozta. Vagyis az országbíró mindkét kiadással a saját érdekeit tartotta szem előtt. Ennek ellenére az utókor hálás lehet neki, különösen a *Monarchia* kéziratának a megjelentetéséért, amely egyébiránt könnyen elpusztulhatott vagy elkallódhatott volna a századok során.

BIBLIOGRÁFIA

KÉZIRATOS FORRÁSOK

MNL OL A 35 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Conceptus expeditionum

KIADOTT FORRÁSOK

DEÁK 1879

DEÁK Farkas (közread.): *Magyar hölgyek levelei*. Budapest, 1879.

INCHOFER 1644

INCHOFER, Melchior: *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Tomus primus. Romae, Ludovicus Grignianus, 1644.

IONGELINUS 1640

IONGELINUS, Caspar: *Notitia Abbatiarum Ordinis Cisterciensis Per Orbem universum libros X. complexa*. I–X. Coloniae Agrippinae, sumptibus auctoris, 1640.

IONGELINUS 1644

IONGELINUS, Gaspar: *Purpura divi Bernardi, repraesentans elogia et insignia gentilitatum pontificum, tum cardinalium, nec non archiepiscoporum et episcoporum, qui assumpti ex Ordine Cisterciensi in Sacra Romana Ecclesia floruerunt*. Coloniae Agrippinae, Henricus Krafft, 1644.

IONGELINUS 1650

IONGELINUS, Caspar: *Purpura divi Benedicti, repraesentans elogia et insignia gentilitatum pontificum, tum cardinalium, nec non archiepiscoporum et episcoporum, qui ex eodem ordine assumpti in Sacra Romana Ecclesia floruerunt*. [S. l.] [1650.]

IONGELINUS 1659¹

IONGELINUS, Caspar: Augustissimo ac Potentissimo Principi Divo Leopoldo Romanorum Imperatori Caesari Augusto, Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regi. (Ajánlás.) In: RÉVAY 1659 [(*) 3r–v.].

IONGELINUS 1659²

IONGELINUS, Caspar: Catalogus Palatinorum Regni Hungariae ex vetustissimis litteris ac diplomatibus ejusdem regni digestus. In: RÉVAY 1659, 152–163.

IONGELINUS 1659³

IONGELINUS, Caspar: *Catalogus Judicum Curiae Regiae per Regnum Hungariae*. In: RÉVAY 1659, 163–165.

KIRÁLYI KÖNYVEK

VISSI Zsuzsanna – TROSTOVSKY Gabriella – NÉMETH István – TUZA Csilla – CSAVLEK Judit – MAGYARI Gabriella – NÉMETH György (közread.): *Libri Regii 1527–1918. – Királyi Könyvek 1527–1918*. (DVD-ROM) Budapest, MOL, 2006. Internet: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/> (Letöltés: 2019. augusztus 22.)

LACKNER 2008

LACKNER Kristófnak, *mindkét jog doktorának rövid önéletrajza. – Vitae Christophori Lackner I. U. D. Hominis, brevis consignatio*. A szöveget gond., ford., jegyz. és bev.: TÓTH Gergely. Soproni Levéltár, Sopron, 2008. (Sopron város történeti forrásai. C sorozat, 5. kötet.)

MAUSOLEUM 1664

[AVANCINI, Nicolaus – BIRKEN, Sigmund von:] *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum...* Norimbergae, Endter, 1664.

NÁDASDY 1652

NADASD, Franciscus de (NÁDASDY Ferenc): *Universis Inclitis Statibus Regni Hungariae (Epistola dedicatoria)*. In: RÉVAY 1652, †[1]r–†[4]v.

NÁDASDY 1659

NADASD, Franciscus de (NÁDASDY Ferenc): *Illustrissimo Baroni Ladislao Rewa Consiliario regio, ac cognato suo, comes Franciscus de Nadasd...* s. p. d. (Ajánlás.) In: RÉVAY 1659, [(*) 4]r–v.

NÁDASDY 1664

NADASD, Franciscus de (NÁDASDY Ferenc): *Excellentissimis ... Incliti Regni Ungariae Statibus vitam, salutem, felicitatem (Epistola dedicatoria)*. In: MAUSOLEUM 1664.

RÉVAY 1652

REWA, Petrus de [RÉVAY Péter]: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*. Viennae Austriae, Cosmerovius, 1652.

RÉVAY 1659

REWA, Petrus de [RÉVAY Péter]: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem... Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd... Quibus accessit seorsim Catalogus Palatinorum et Iudicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Iongelini...* Francofurti, Thomas Matthias Götzius, 1659.

RÉVAY 1857

RÉVAY László, Révay Márton és Esterházy Zsófia fiok, naplójából, 1600–1655.
Közl: Dualszky János. *Magyar Történelmi Tár*, 2/3., 1857, 245–254.

SCHWANDTNER 1746

SCHWANDTNER, Johann Georg: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* [...] *Tomus secundus*. [Viennae,] Paulus Kraus, 1746.

SRH

SZENTPÉTERY, Emericus (közred.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Budapestini, Academia – Soc. Histor. Hungarica, 1937–1938.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VISKOLCZ 2009

BAJÁKI Rita–BUJDOSÓ Hajnalka–MONOK István–VISKOLCZ Noémi (s. a. r.): *Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740*. Budapest, OSZK, 2009. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/4.)

BEDY 1938

BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, Győregyházmegyei Alap, 1938. (Győregyházmegye múltjából 3.)

BENE 2006

BENE Sándor: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány fordulópontja. In: BENE Sándor (szerk.): „Hol vagy, István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai*. Budapest, Gondolat, 2006, 89–124.

BÓNIS 1981

BÓNIS György: *Révay Péter*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.)

BUZÁSI 2010

BUZÁSI Enikő: Nádasdy Ferenc országbíró rezidenciáinak festészeti berendezéséről. *Századok*, 144/4., 2010, 895–931.

BUZÁSI 2011

BUZÁSI Enikő: Portrésorozatok a 17. századi magyar arisztokráta politikai reprezentációjában. *Művészettörténeti Értesítő*, 60/1., 2011, 11–21.

ČIČAJ 2010

ČIČAJ, Viliam: Peter Révai a Uhorská história. In: KOVAČKA–AUGUSTÍNOVÁ–MAČUHA 2010, 232–240.

DOMINKOVITS–PÁLFFY 2010

DOMINKOVITS Péter–PÁLFFY Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században. (1. rész.) *Századok*, 144/4., 2010, 769–792.

EMÓDI 2007

EMÓDI András: Martinus Weigmann peregrinációs albuma 1598–1621. *Acta Papensia*, 7/1–2., 2007, 29–50.

FAZEKAS 2006

FAZEKAS, István: Das Wirken katholischer Priester aus dem Alten Reich in der ungarischen Diözese Raab im 17. Jahrhundert. In: BAHLCKE, J. – LAMBRECHT, K. – MANER, H.-C. (Hrsg.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2006, 489–505.

FRANCK 1881

FRANCK, Jakob: Jongeling, Gaspar. *Allgemeine Deutsche Biographie*, 14. 1881, 499–500. Internet: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd124879632.html#adbcontent> (Letöltés: 2019. 08. 22.).

FUNDAREK 2008

FUNDAREK (Fundárková) Anna: Egy királysági politikus és az erdélyi fejedelmi udvar a 17. század közepén: Pálffy Pál országbíró és nádor erdélyi kapcsolatai (1646–1653). *Századok*, 142/4., 2008, 943–966.

GARADNAI 2018

GARADNAI Erika Csilla: *A felső-magyarországi hitvita (1663–1672). Sámbar Mátyás, Pósabázi János, Matkó István és Czeglédi István polémája*. Budapest, OSZK, 2018.

HOLL 1980

HOLL Béla: *Ferenczy Lőrinc. Egy magyar könyvtár a 17. században*. Budapest, Magyar Helikon, 1980.

KOMOROVÁ 2005

KOMOROVÁ, Klára: A Révay család könyvtára Szklabinán. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvjútemények 1500–1700. Nemzetközi vándorkiállítás. Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein, 2005 őszi–2007 őszi*. Szerk. MONOK István. Budapest, 2005, 157–160.

KOVAČKA – AUGUSTÍNOVÁ – MAČUHA 2010

KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MAČUHA, Maroš (ed.): *Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie. 16.–17. september 2008, Martin*. Martin, Slovenská Národná Knížnica, 2010. (Studia historico-bibliographica Turociensia 3.)

KÓSZEGHY 2015

KÓSZEGHY Péter: A Nádasdy-Mausoleum. (Fatum Pannoniae.) In: JANKOVICS József – JANKOVITS László – SZILÁGYI Emőke Rita – ZÁSZKALICZKY Márton (szerk.): *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Budapest, Reciti Kiadó, 2015, 315–327.

LUDIKOVÁ 2008

LUDIKOVÁ, Zuzana: Náhrobné pamiatky Révaiovcov v 16. A 17. storočí. In: KOVAČKA–AUGUSTÍNOVÁ–MAČUHA 2010, 380–394.

MAČUHA 2010

MAČUHA, Maroš: Najvýznamnejší Révaiovcí v novoveku. In: KOVAČKA–AUGUSTÍNOVÁ–MAČUHA 2010, 17–62.

MARTÍ 2013

MARTÍ Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez.* Doktori (PhD-) értekezés. PPKE BTK, Piliscsaba, 2013.

MONOK 2012

MONOK István: *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században.* Budapest–Eger, Kossuth–Esterházy Károly Főiskola, 2012 (Kulturális örökség).

NAGY 1857–1865

NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. Pest, Friebeisz István, 1857–1865.

PÁLFFY 2010

PÁLFFY Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Budapest, MTA MTK–Gondolat, 2010.

PÁLFFY 2015

PÁLFFY Géza: A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában (1619–1622). Egy korona-itinerárium összeállításának lehetőségeiről. In: *A történelem mint hivatás. A Benda-émlékkonferencia előadásai. 2013. november 27.* Szerk. SZIJÁRTÓ M. István. Budapest, Balassi Kiadó–Ráday Gyűjtemény, 2015, 75–107.

R. VÁRKONYI 1987

R. VÁRKONYI Ágnes: Országgyesítő kísérletek (1648–1664). In: PACH Zsigmond Pál–R. VÁRKONYI Ágnes: *Magyarország története 1526–1686.* I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2.) 1043–1154.

R. VÁRKONYI 2005

R. VÁRKONYI Ágnes: A Mausoleum és Révay Péter művei. In: BASICS Beatrix (szerk.): *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2005, 61–65.

RÓZSA 1970

RÓZSA György: A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 74/4., 1970, 466–478.

SOLTÉSZ 1995

SOLTÉSZ Zoltánné: Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének kötése és későbbi possessorai. *Magyar Könyvszemle*, 111/2., 1995, 131–141.

SOLTÉSZ 1996

SOLTÉSZ Zoltánné: Neves possessorok újabban felismert kötetei. *Magyar Könyvszemle*, 112/4., 1996, 451–460.

SZABADOS 2006

SZABADOS György: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*. Budapest, Balassi, 2006.

TESZELSZKY 2009

TESZELSZKY, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Szerk. CZIBERE Mária; ford. TROSTOVSKY Gabriella. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2009.

TESZELSZKY 2014

TESZELSZKY, Kees: Elias Berger *Historia Ungarica* című művének keletkezése és háttere. In: TÓTH 2014a 149–168.

TOMA 2005

TOMA Katalin: *Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe, 1655–1666*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 2005.

TOMA 2010

TOMA Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144/4., 2010, 853–872.

TÓTH 2007

TÓTH Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*. I–II. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, 2007.

TÓTH 2008

TÓTH Gergely: Előre megírt emlékezet: Lackner Kristóf különös önéletrajza. In: LACKNER 2008, 7–35.

TÓTH 2011

TÓTH Gergely: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a Collectio scriptorum Hungaricorum. *Magyar Könyvszemle*, 127/2., 2011, 173–192.

TÓTH 2014a

TÓTH Gergely (szerk.): *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes).

TÓTH 2014b

TÓTH Gergely: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter *Monarchiája*. In: TÓTH 2014a 117–147.

TÓTH 2016

TÓTH Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016.

VARGA 1986

VARGA András (s. a. r.): *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657*. Budapest–Szeged, 1986. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/1.)

VISKOLCZ 2013

VISKOLCZ Noémi: *A mecenatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára*. Szeged–Budapest, Szegedi Tudományegyetem–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VIII.)

VISKOLCZ 2015

VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy Ferenc (1623–1671) nyomdái*. Budapest, Argumentum, 2015 (A Magyar Könyvszemle és a Mokka–R Egyesület Füzetek 7.).

ZBOROVJAN 2010

ZBOROVJAN, Martin: Obnovenie Turčianskeho konventu ako Hodnoverného miesta v roku 1615 a písomnosti župana Františka V. Révaia v jeho archíve. In: KOVAČKA–AUGUSTÍNOVÁ–MAČUHA 2010, 189–208.

